

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Neem zorgen middengroepen in Duitsland serieus

De vraag of de middengroepen in een crisis zitten of niet, is onderwerp van heftig debat in Duitsland. Maar dat de middengroepen van belang zijn voor de economische en morele veerkracht van de samenleving, staat buiten kijf. Meer dan de herverdelingspolitiek van de overheid, verdienen gezinspolitiek, onderwijs en het stimuleren van het midden- en kleinbedrijf daarbij de blijvende aandacht.

door Michael Borchard & Bodo Herzog

De auteurs zijn werkzaam bij de Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlijn.

DAT HET MAATSCHAPPELIJKE MIDDEN cruciaal is voor de samenhang van een vrije democratische gemeenschap, is een stelling die theoretisch, historisch en empirisch als bewezen mag gelden. Daarvan getuigen ook de beroemde uitspraken van Aristoteles dat de maatschappij die op de middenklasse is gefundeerd, de beste is en dat de staten met een sterke middenklasse die de extremen de baas is, een goede grondwet hebben.¹ Bijna net zo oud, en helaas eveneens aangetoond, is de vaststelling dat het maatschappelijke midden juist in tijden van ommekeer en overgang steeds weer aan bijzondere beproevingen wordt blootgesteld — zowel op economisch als op politiek vlak. Karl Marx haatte in elk geval de middengroepen, de middenklasse zoals hij die noemde. ‘De middenklasse rust als een last op de arbeiders’, oordeelde hij. In zijn filosofie mocht alleen het dualisme van de twee ‘grote vijandige kampen, dat van de bourgeoisie en dat van het proletariaat’, bestaan, anders zou zijn theorie van een opeenvolging van klassengevechten niet opgaan. Marx heeft zich, zoals iedereen weet, ver-

gist. De arbeiders in Duitsland daalden niet af naar het proletariaat, maar beklommen de sociale ladder.

Het is twijfelachtig of de door Helmut Schelsky ietwat chargerend omschreven genivelleerde middenklassenmaatschappij in het naoorlogse Duitsland ooit zo heeft bestaan. Maar het land van het *Wirtschaftswunder* heeft zonder twijfel in de jaren na de Tweede Wereldoorlog sociale verschuivingen, zoals die van de eerste helft van de 20ste eeuw, weten te beperken en een breed burgerlijk centrum een alleszins aanzienlijke welvaart verschaft.² Wederopbouw en mechanisering hebben er in de jaren vijftig en zestig voor gezorgd dat de middenlagen snel groeiden en bovengemiddeld welvarend werden. Veel ijverige en ambitieuze arbeiders maakten carrière, zelfs als ze niet over de vereiste opleiding beschikten. Men had hen domweg nodig. Deze aantrekkelijkheid van de middenklassen, plus een voldoende aantal beschikbare arbeidsplaatsen, leidde tot wat Stefan Hradil een trek naar boven (*Aufstiegszog*) heeft genoemd.³

De middengroepen gaven in de periode na de oorlog, waarin de mensen hoge toekomstverwachtingen hadden, op politiek en cultureel gebied de toon aan. Met hun specifieke normen en waarden als ambitie, vlijt, plichtsbesef en verantwoordelijkheidsgevoel gaven ze de jonge republiek een identiteit en zorgden voor een heel hoog integratiepeil en maatschappelijke samenhang, zeker gelet op de hoge aantallen ballingen.⁴ In een maatschappij die lange tijd moeite had met een onversneden patriottisme, hebben in de decennia na de Tweede Wereldoorlog een aanzienlijke economische groei en de mechanismen van de verzorgingsstaat ervoor gezorgd dat de mensen zich verbonden voelden en vereenzelvigden met hun eigen land.

Karl Martin Bolte omschreef de sociale structuur in Duitsland midden jaren zestig als een ui — in het midden dik, maar boven en onder smal.⁵ Tot 2000 bleef deze ui min of meer intact. Nu neemt de vrees toe dat de ui laag na laag verliest. Michael Vester, die aan de Universiteit Hannover onderzoek doet naar sociale structuren, spreekt zelfs — net zo beeldend als Bolte — van een zandloper, waarop de maatschappelijke structuur van de Bondsrepubliek steeds meer gaat lijken en die volgens hem de schaarste, onzekerheid en belasting tot uitdrukking brengt waarmee de middengroepen hebben te kampen.⁶ Onder de kop ‘De angst kruipt tegen de kantoorgebouwen omhoog’, schetste het weekblad *Die Zeit* een apocalyptisch beeld van de zorgen van de maatschappelijke middengroepen.⁷ De laatste maanden lijkt de discussie over de onderkant van de maatschappij — in een studie van de *Ebert-Stiftung* puntig het precariaat (samentrekking van precair en proletariaat; red.) genoemd⁸ —, een debat over de uitholling van de middengroepen te worden.⁹

CRISIS OF NIET?

Hoe dramatisch is de situatie nu feitelijk?¹⁰ Hebben de middengroepen inderdaad getalsmatig en qua invloed aan kracht ingeboet? En als de stelling van de gekrompen middengroepen klopt, werpt dat de vraag op in hoeverre daaruit al gevolgen voor het zelfbeeld van onze maatschappij zijn ontstaan? Dreigen in Duitsland de basisconsensus, die voor iedere op vrijheid gebaseerde samenleving noodzakelijk is, en de samenhang te verdwijnen? En hoe staat het met de betekenis van de middengroepen in het

De wetenschappers zijn het er niet over eens of de middengroepen onmiskenbaar in een crisis zitten

economische beleid? Ook al zijn het MKB en de maatschappelijke middenlaag niet geheel identiek: wat betekent het voor de ruggengraat van de economie als de ruggengraat van de maatschappij kwetsbaar is en omgekeerd?

De wetenschappers zijn het er niet over eens of de middengroepen onmiskenbaar in een crisis zitten.¹¹ De socioloog Stefan Hradil ziet in de zorgen van de middenklasse in de eerste plaats een subjectief verschijnsel. Hij beweert dat, objectief gezien, het aantal mensen met een gemiddeld inkomen juist groeit. Dezelfde mening is Gert Wagner van het *Deutsche Institut für Wirtschaftsforschung* in Berlijn toegedaan. Volgens hem is er geen sprake van een massale neergang. Zijn collega's Grabka en Frick echter komen in een actueler rapport tot heel andere bevindingen.¹² De middenklasse in Duitsland zou krimpen en er zouden tekenen zijn van een duurzame polarisering van de beschikbare inkomens. Het percentage van de middeninkomens op de totale bevolking is volgens hen van 62 procent in 2000 gezakt naar 54 procent in 2006: 'Het aantal mensen dat zich aan de randen van de inkomensverdeling bevindt, is dienovereenkomstig toegenomen, waarbij er vanuit de middenklasse een grotere beweging naar beneden dan naar boven waar te nemen is. (...) Parallel met de ontwikkeling van de objectieve inkomenssituatie loopt een duidelijke verandering van de subjectieve perceptie van de bevolking: dwars door alle inkomensgroepen heen kan men vaststellen dat de mensen zich meer zorgen zijn gaan maken over de eigen economische ontwikkeling.'¹³

Nog alarmerender is de verandering in de wijze waarop mensen in Duitsland in dienst zijn: had in 2000 nog 64 procent van de mensen een fulltime baan, in 2006 was dat nog maar 55 procent. Mini-jobbers, parttimers, uitzendkrachten, met andere woorden arbeidsverhoudingen die niet meer dezelfde mate van zekerheid kennen, komen vaker voor. Ook het

vinden van een baan is er voor de jongeren van de stagegeneratie — die aan het begin van hun carrière vaak een slecht- of niet-betaalde stage doorlopen — niet gemakkelijker op geworden.

Hoewel ondanks de eerste recessies het aantal arbeidsplaatsen in de middenklasse in de jaren zeventig en tachtig verder toenam, zijn de fundamenteën voor de huidige bevindingen toen al waarneembaar. Allereerst klopt wat de econoom Martin Werding zegt, namelijk dat de hausse van de decennia na de Tweede Wereldoorlog een historische uitzondering was.¹⁴ Als gevolg van de globalisering zijn we volgens hem nu tot de normaliteit teruggekeerd. Verder schrijft hij: ‘De hoge groei in de eerste jaren was niet in de laatste plaats een gevolg van het feit dat toen de Bondsrepubliek na 1945 weer aan de internationale economie ging deelnemen, ze vergeleken met de andere industrielanden een lagelonenland was. Duitsland buiten juist dit concurrentievoordeel met groot succes uit en bereikte pas begin jaren zeventig daadwerkelijk een relatief hoge welvaart.’ Dat deze welvaartstoename niet tot in het oneindige voortgezet kan worden, sluit aan bij de ervaringen van andere industrielanden. Duitsland bevindt zich volgens hem dus niet langer in een uitzonderingspositie.¹⁵

Sinds het midden van de jaren zestig werden aan de werknemers steeds hogere technologische en economische eisen gesteld. Dit leidde ertoe dat hogere kwalificaties noodzakelijk werden. Toen al bleek dat het met name voor kinderen uit de lage klassen moeilijk was om hogere onderwijsvormen met succes te doorlopen. Van nog grotere invloed was echter dat het maatschappelijke midden allengs zijn culturele voorbeeldfunctie verloor door geleidelijk veranderende normen en waarden, nieuwe gezinsvormen, immigratie, diversificatie van levensstijlen en een toenemende individualisering.

Maar vooral in de jaren negentig en aan het begin van de 21ste eeuw neemt de wens om carrière te maken duidelijk af: de werkdruk wordt groter, de werktijden langer en de mobiliteitseisen sterker. Dit heeft vooral gevolgen voor mannen en vrouwen die ook voor hun gezin willen zorgen. Ze spannen zich minder in voor hun baan, of zijn niet altijd inzetbaar, zeker zolang de mogelijkheden van kinderopvang nog niet toereikend zijn. Over het algemeen gaat de inkrimping van de middengroepen hand in hand met de afname van het aantal traditionele gezinshuishoudens.

Hoewel de brutolonen nog steeds zijn gestegen, ook in de dienstverleningssector, groeien de nettolonen gemiddeld niet meer. Juist voor de maatschappelijke middengroepen is de druk van belastingen en sociale lasten toegenomen: daarbovenop hebben zij extra lastenverzwaringen te verwerken gekregen: van het schrappen van het eigenwoningforfait en het reiskostenforfait tot de studiekosten van de kinderen.

De sociale politiek kan tegen de achtergrond van de almaar groter wordende financieringsproblemen van de sociale verzekeringen in toenemende mate alleen nog maar het bestaansminimum garanderen. Hoewel relatief gezien weinig mensen uit de middengroepen in de bijstand terecht komen, hebben deze burgers in geval van langdurige werkloosheid toch wezenlijk meer te verliezen dan de lagere klasse; ook dat leidt tot grotere zorgen en onzekerheid.

Zorgwekkend is tevens dat het onderwijs — de sleutel tot een maatschappelijke carrière — niet meer goed in het slot lijkt te passen. Hoewel ten aanzien van de onderzoeksmethode van de PISA- en OESO-toetsen enige scepsis op zijn plaats is, kan men de bevinding dat er in Duitsland sprake is van een bovengemiddeld grote ongelijkheid aan onderwijskansen in vergelijking met andere landen, niet eenvoudig wegedeneren. Een oor-

zaak voor het feit dat steeds minder mensen op de maatschappelijke ladder weten te klimmen, vormt ook een zekere onderwijsbarrière, waar kinderen uit lagere klassen en uit migrantengezinnen bijzonder vaak op stuiten.

*Van de werkzame
beroepsbevolking heeft
40 procent last van
statusfatalisme*

Een maatschappelijke carrière wordt zodoende niet alleen in individuele gevallen moeilijker, maar ook het klimmen op de maatschappelijke ladder is minder aantrekkelijk geworden. Het Instituut voor opinieonderzoek in Allensbach spreekt in dit verband over statusfatalisme. Maar liefst 40 procent van de totale werkzame bevolking is ervan overtuigd dat de sociale lagen onwrikbaar vastliggen en dat derhalve de sociale status niet door prestaties kan worden beïnvloed.¹⁶

Toenemende sociale differentiatie en een feitelijke of vermeende vergroting van de inkomensverschillen vormen, meer nog dan een probleem, een mogelijke stimulans voor ‘de trek naar boven’ en voor concurrentie. Of een maatschappij met aanzienlijke sociale verschillen kan omgaan, is niet alleen afhankelijk van het sociale vangnet van de lagere klassen, maar ook van de vraag of de eigen situatie als onveranderbaar wordt ervaren, of dat het gevoel bestaat dat je door prestaties je uitgangssituatie aanzienlijk kunt verbeteren. Voor alle moderne maatschappijen geldt dat individuele prestaties en gelijke kansen om het individuele vermogen tot prestaties daadwerkelijk te kunnen verzilveren, belangrijke criteria zijn om de maatschappelijke ladder te kunnen beklimmen. Als mensen echter het gevoel hebben dat prestaties er niet toe doen, en er geen gelijke kansen bestaan, dan heeft dat, aldus Stefan Hradil, een negatieve invloed op ‘de ambitie en

de productiviteit van de mensen, het roept conflicten op en brengt uiteindelijk de samenhang van onze maatschappij als geheel in gevaar.¹⁷

WAT TE DOEN?

Ook als je het met deze pessimistische kijk niet eens bent, blijft staan dat de situatie van de middengroepen — of daarmee nu het maatschappelijke of het economische midden wordt bedoeld — ook voor het voortbestaan van onze maatschappijvorm van wezenlijk belang is. De vraag naar oplossingsvoorstellen is dus allesbehalve irrelevant.

Allereerst moet beslist worden gewaarschuwd voor de gedachte dat een grotere mate van herverdeling zou leiden tot een stabilisering van de middengroepen en meer rechtvaardigheid. Een dergelijke politiek zou alleen oppervlakkig bezien een groter gevoel van veiligheid verschaffen. De ontwikkelingen van de afgelopen jaren duiden erop dat een verdeling volgens de principes van de verzorgingsstaat steeds minder in staat is om ongelijkheid te vermijden. Dit heeft niet alleen te maken met het toegenomen belang van de internationale concurrentiepositie, maar ook met demografische veranderingen. In geval van zo'n herverdelingspolitiek wordt de maatschappelijke integratie weliswaar verhoogd, maar ook met aanzienlijke economische schadeposten betaald, namelijk met een toename van de werkloosheid en een uittocht van goedgekwalificeerde arbeidskrachten. Dit leidt vervolgens tot een fatale kringloop: voor een maatschappelijke carrière moet er sprake zijn van economisch succes en conjuncturele groei, omdat pas dan een voldoende aantal *Zielpositionen* (beoogde banen) beschikbaar is. Ontbreken deze, dan is men duidelijk minder geneigd zich in te spannen om op te klimmen.

Onderzoekers vinden verder dat het misleidend kan zijn erop te hopen dat maatschappelijke samenhang en nationale identificatie door sociale gelijkheid en de paternalistische staat kunnen worden gekocht. Renate Köcher, directeur van het Instituut voor Opinieonderzoek in Allensbach, heeft in haar enquêtes een heldere regel bevestigd gevonden: 'Hoe groter het vertrouwen is dat men de eigen situatie door prestatie en initiatief kan verbeteren, des te uitgesprokener is de voorkeur van de burgers voor vrijheid en een niet-bemoeizuchtige staat.'¹⁸ Niet alleen de beloftes van welvaartsverdeling door sociale politiek, maar ook de welvaartsbeloften die door promotie en competitie succes kunnen worden waargemaakt, kunnen de maatschappelijke samenhang stimuleren. Voorwaarde daarvoor is echter wel dat de kansen om je in een dergelijke concurrentie staande te houden als transparant en eerlijk worden ervaren. Dit wijst op de nog steeds belangrijke rol van scholing en scholingsinspanningen. En daarbij moeten

in Duitsland vooral die mensen worden gestimuleerd die in vergelijking met andere moderne landen minder dan gemiddeld naar de middenklassen opklimmen; meer specifiek: mensen uit de lagere klassen en mensen met een migratieachtergrond.

ONDERWIJS & GEZINSPOLITIEK

Eveneens moet de vraag worden gesteld waarom vrouwen minder vaak ‘promoveren’ naar de middengroepen. Paul Nolte heeft terecht opgemerkt: ‘De middengroepen zijn altijd gekoppeld geweest aan het gezin en hun positie wordt vaak juist dan precair wanneer gezinnen uiteenvallen.’¹⁹ Daarom moeten we de gezinnen en hun zeer specifieke behoeften in het oog houden, als we ervoor willen zorgen dat de middengroepen een krachtige positie behouden. Volgens een onderzoek van de *Konrad-Adenauer-Stiftung* en het *Sinus-Institut*²⁰ staan ouders op veel gebieden onder druk. Zij hebben toenemend de indruk de tekortkomingen van het onderwijssysteem te moeten compenseren om alle talenten van hun kinderen optimaal te stimuleren, opdat ze het in het beroepsleven in staat zijn te concurreren – van huiswerkbegeleiding tot extra muziek- en taalonderwijs. Samen met het feit dat het beroepsleven een zware wissel trekt op het gezinsleven, leidt dat ertoe dat vooral dit deel van de middenklassen zich onder druk gezet voelt. Ook een doelgerichte gezinspolitiek vormt dus een belangrijke aanzet om tot oplossingen te komen. In het kader van gelijke kansen moeten gezinnen worden ontlast en dat heeft niet alleen betrekking op financiële transfers en belastingtechnische versoepelingen. Het gezin zelf heeft meer publieke waardering en erkenning nodig. En het heeft randvoorwaarden nodig die de druk doen afnemen: centraal staat daarbij een betere combineerbaarheid van gezin en beroep, dus een betere opvangsituatie – kwantitatief, maar vooral kwalitatief –, omdat ouders zich anders toch weer genoodzaakt voelen die tekortkomingen weg te werken. Onontbeerlijk daarvoor zijn verbeterde publieke onderwijssystemen en een netwerk van laagdrempelige adviesbureaus.

Als de economie ‘maatschappelijk geëngageerd’ gaat denken, kan ze er wezenlijk toe bijdragen dat de situatie voor ouders en gezinnen er gemakkelijker op wordt en hoeft ze het pure eigenbelang niet eens uit het oog te verliezen: in een tijd van een tekort aan arbeidskrachten kan het modewoord *Human Resource Management* op lange termijn een geheel andere betekenis krijgen. Medewerkers die een gezinsleven goed met een baan kunnen combineren, kunnen dan al hun capaciteiten tonen. En door ouders meer tijd, gelegenheid en geld voor de opvoeding van hun kinderen

te geven, investeer je ook in de toekomst, namelijk in gekwalificeerde en sociaal competente werknemers.²¹

STIMULEREN VAN MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

De middengroepen en het midden- en kleinbedrijf zijn nauw met elkaar verbonden, daarom is het voor het zoeken naar mogelijke oplossingen uiterst belangrijk te weten hoe het met het MKB is gesteld. Daar zullen we dan nu ook uitvoeriger op ingaan. Zonder een koopkrachtige middengroep die bereid is zich te scholen en te presteren, komt juist het MKB onder druk te staan en juist een gezond MKB garandeert de middengroepen werk, welvaart en carrièrekansen. Terecht wordt het Duitse MKB als de ruggengraat van de nationale economie getypeerd. Want dat zorgt nog steeds voor de meeste arbeidsplaatsen, economische dynamiek, flexibiliteit en inventiviteit. Zonder het MKB zou de huidige economische groei en de lage werkloosheid in Duitsland niet duurzaam en waarschijnlijk ook niet mogelijk zijn. Het MKB heeft niet alleen indrukwekkende economische kencijfers te bieden, maar geldt op grond van zijn impliciete gezinscultuur en grote economische betrouwbaarheid ook als een centrale pijler van de economische stabiliteit.

In Duitsland wordt het MKB anders gedefinieerd dan door de Europese Unie (EU). Het *Institut für Mittelstandsforschung* in Bonn definieert bedrijven met maximaal 9 werknemers en minder dan 1 miljoen euro jaaromzet als kleine bedrijven en bedrijven met 10 tot 499 werknemers en een jaaromzet van 1 tot 50 miljoen euro als middelgrote bedrijven.²² Het totaal van de Duitse midden- en kleinbedrijven bestaat dus uit al die bedrijven die minder dan 500 werknemers hebben en een jaaromzet van minder dan 50 miljoen euro halen.²³ De EU echter definieert overeenkomstig een aanbeveling van de Europese Commissie van 6 mei 2003 (aanbeveling 2003/361/EG), die in de plaats is gekomen van de sinds 1 januari 2005 van kracht zijnde aanbeveling (96/280/EG), kleine of middelgrote bedrijven als volgt: Als het bedrijf niet meer dan 250 werknemers telt en niet meer dan 50 miljoen euro omzet en/of een balanstotaal van minder dan 43 miljoen euro heeft, wordt het volgens deze afbakening tot het MKB gerekend. Bovendien wordt in de EU-definitie een verregaande onafhankelijkheid van de bedrijven geëist. Bedrijven die bijvoorbeeld tot een bedrijfschap behoren, worden niet tot het midden- en kleinbedrijf gerekend. Overeenkomstig de aanbeveling van de Europese Commissie houdt onafhankelijkheid in dat een ander bedrijf niet meer dan 25 procent van het betreffende bedrijf mag bezitten.

Het MKB in Duitsland omvat rond 99,7 procent van alle bedrijven die

omzetbelasting moeten afstaan. In die bedrijven is meer dan twee derde van alle werknemers werkzaam die sociale verzekeringen moeten afdragen. Samen zijn ze goed voor ruim 40 procent van de totale omzet. Bovendien wordt 68,5 procent van alle leerlingen in het midden- en kleinbedrijf opgeleid.²⁴ Verdere economische kencijfers bevestigen de immense betekenis die het MKB heeft voor de economische ontwikkeling en werkgelegenheid.

Zo vertegenwoordigen rond 4,5 miljoen ondernemers in het MKB bijna de helft van alle bruto-investeringen en de bruto toegevoegde waarde. Bijna 80 procent van alle werknemers is in het midden- en kleinbedrijf werkzaam. Meer dan 8 van de 10 leerlingen worden hier opgeleid. Het midden- en kleinbedrijf is de dragende kracht achter de concurrentiepositie en het prestatievermogen van de Duitse economie. Zijn bijdrage aan de opleiding van de volgende generatie is overduidelijk en maakt onmiskenbaar een verdere groei door.

Hoewel de dynamiek van de groei aan het afvlakken is, blijft de werkgelegenheid zich positief ontwikkelen: het aantal werkende mensen was begin 2008 hoger dan ooit tevoren in de geschiedenis van de Bondsrepubliek, het aantal werklozen op het laagste punt sinds vijftien jaar. Voor dit jaar tekent zich nog eens een aanzienlijke afname van de werkloosheid af met gemiddeld 500.000 personen per jaar en een verdere toename van de dienstbetrekkingen waarbij sociale verzekeringspremies betaald moeten worden met rond 300.000 personen. Parallel met de positieve ontwikkeling op de arbeidsmarkt konden de beroepsopleidingen over het jaar 2007 een positieve balans opmaken: het aantal opleidingsplekken was duidelijk toegenomen. Tussen 1 oktober 2006 en 30 september 2007 werden bijna 630.000 nieuwe opleidingscontracten afgesloten. Dit was een stijging ten opzichte van het voorgaande jaar met 8,6 procent.²⁵ Het aantal opleidingsplaatsen is sinds de hereniging slechts één keer hoger geweest. Hiertegenover staat dat sinds de jaren negentig de grote bedrijven in Duitsland erg veel arbeidsplaatsen hebben geschraapt. Onlangs werd dat nog maar weer eens schrijnend bevestigd toen Nokia zijn fabriek in Bochum sloot.

Een kenmerk van het Duitse midden- en kleinbedrijf is bovendien dat de ondernemingen worden geleid worden door de eigenaars, die met hun vermogen voor hun werk aansprakelijk zijn en zich volledig met hun bedrijf identificeren. Voor deze ondernemers is geen vangnet, zij moeten zich zelf staande zien te houden. Voor hen is de nodige economische vrijheid, zoals de sociale markteconomie die in optima forma biedt, van levensbelang. De politiek probeert al geruime tijd door specifiek beleid met hun belangen rekening te houden.²⁶

De randvoorwaarden voor de bedrijfsfinanciering in het midden- en kleinbedrijf zijn door de economische dynamiek sinds 2006 geleidelijk verbeterd. De duidelijke vooruitgang, vooral bij het weer stijgende aandeel van het eigen vermogen, mag echter niet verdoezelen dat vooral kleine bedrijven een relatief laag eigen vermogen hebben en dat veel van deze bedrijfjes vanwege onvoldoende zekerheden nog steeds problemen ondervinden bij het financieren van vreemd vermogen. Een positieve ontwikkeling is dat tegen de achtergrond van in zijn geheel verbeterde financiële randvoorwaarden, juist ook in het midden- en kleinbedrijf de uitbreidingsinvesteringen in vergelijking met de vervangings- en rationaliseringsinvesteringen tussen 2005 en 2007 duidelijk aan belang hebben gewonnen. De nieuwe belastinghervorming voor bedrijven, die de huidige regering met ingang van 1 januari 2008 heeft ingevoerd, zou ook een positieve impuls kunnen geven. De duale inkomstenbelastingheffing zou vooral de concurrentiepositie van het MKB in de komende jaren moeten verbeteren.

Maar er moet meer worden gedaan. Vooral de kleine bedrijven hebben te lijden onder de nationale en Europese bureaucratistische voorschriften in de vorm van talrijke administratieve richtlijnen, verordeningen en wetten. Hoewel sinds kort zowel op Europees als op nationaal niveau wordt gestreefd naar deregulering, is het effect daarvan nog verwaarloosbaar, omdat er bijvoorbeeld in de huidige regeerperiode per saldo op nationaal niveau meer voorschriften zijn bijgekomen dan afgeschaft. Volgens het statistische gemiddelde is elk klein bedrijf per jaar meer dan 350 uur kwijt aan administratieve verplichtingen, dat is ongeveer 45 werkdagen.²⁷ Anders dan de grote ondernemingen beschikken de kleine en middelgrote bedrijven echter niet over een aparte afdeling die zich met die bureaucratistische rompslomp bezighoudt. Het is zaak hiertegen op nationaal en supranationaal niveau actie te ondernemen.

Het midden- en kleinbedrijf is en blijft de kern van de Duitse economie. Tegelijk vormt het één van de centrale pijlers van de sociale markteconomie, dat wil zeggen van een markteconomie met een sociaal gezicht. Door de economische randvoorwaarden voor het MKB te verbeteren, wordt de concurrentiepositie van Duitsland in zijn geheel gewaarborgd en krijgen de burgers meer kansen om te delen in de economische opbrengsten. Want het Duitse MKB is een toonbeeld van ijver, inzet, innovatie en sociale verantwoordelijkheid voor de werknemers en de maatschappij. Zo beschouwd zal een gerichte MKB-politiek tevens de middenlagen versterken, die op hun beurt dan weer hun stabiliserende en democratiserende werking kunnen ontplooiën.

CONCLUSIE

Arnulf Baring heeft enkele jaren geleden in zijn ietwat geaffecteerde artikel ‘Burgerij op de barricaden’ de middengroepen opgeroepen om langs revolutionaire weg betere omstandigheden voor zichzelf te eisen.²⁸ Los van de veeleer retorische vraag of een dergelijk optreden maatschappelijk

*Actieve betrokkenheid
bij maatschappelijke
ontwikkelingen moet van de
middenklasse komen*

gezien nuttig zou zijn, de middenlagen in Duitsland zijn te hetero-geen samengesteld om daarvoor voldoende mensen op de been te kunnen brengen. Maar maatschappelijk engagement en een actieve betrokkenheid bij maatschappelijke ontwikkelingen moeten wel van

deze middenklassen komen. Uit empirische en sociologische onderzoeken blijkt – zoals wel te voorspellen was geweest – dat carrièrekansen en het ervaren van economische zekerheid van bijzonder grote invloed zijn op de bereidheid zich maatschappelijk te engageren, terwijl omgekeerd onzekerheden er juist voor zorgen dat mensen zich uit de maatschappij terugtrekken en eerder tot radicale standpunten zullen neigen.²⁹

Wilhelm Röpke³⁰, één van de grondleggers van de maatschappelijke en economische orde in de Bondsrepubliek Duitsland, moet welhaast helderziend zijn geweest toen hij in 1944 in ballingschap in Zwitserland zei dat ‘de aanwezigheid van een brede middenlaag één van de belangrijkste voorwaarden is voor het functioneren van een gezonde democratie en dat de reden waarom echte democratie in sommige landen niet van de grond komt, gelegen is in het ontbreken van een verantwoordelijke middenklasse die met haar geestelijk-morele en materiële gewicht het land in evenwicht brengt.’³¹ Twintig jaar na de vreedzame revolutie in Duitsland en 60 jaar na de oprichting van de meest vrijheidlievende staat die er ooit op Duitse bodem is geweest, nodigt alleen al de antitotalitaire kracht van ‘gezonde’ middengroepen ertoe uit dat deze samen met de overheid alles in het werk stellen om de constitutieve energie en de economisch en politiek stabiliserende werking van deze maatschappelijke groepen te koesteren. Steeds opnieuw ‘beheerst’ maar doelbewust vragen naar de voorwaarden waaronder de middengroepen en het МКВ succesvol kunnen zijn en het debat aan te gaan over de toppers binnen en buiten het maatschappelijke centrum, dat zijn onmisbare zaken wanneer we onze toekomst willen veiligstellen.

Vertaling: Anik ten Have

Noten

- 1 Aristoteles, *Politik*, Boek IV, Hoofdstuk II.
- 2 Schelsky, Helmut: *Auf der Suche nach Wirklichkeit*, Düsseldorf 1965, pp. 331-336. Zie ook: Ders.: *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart: Darstellung und Deutung einer empirisch-soziologischen Bestandsaufnahme*. Stuttgart 1953.
- 3 Hradil, Stefan: Anmerkungen zu einer erstarrenden Gesellschaft. Sozialer Auf- und Abstieg in Deutschland. In: Kauder, Volker/Von Beust, Ole (Hrsg.): *Chancen für alle. Die Perspektive der Aufstiegs-gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2008, pp. 22-35. En: Ders.: *Die Sozialstruktur Deutschlands im internationalen Vergleich*, Wiesbaden 2004; Ders.: *Soziale Ungleichheit in Deutschland*, Opladen 2001.
- 4 *Heimatvertriebene*: na de Tweede Wereldoorlog verloor Duitsland gebieden in het oosten, vooral aan Polen. Veel Duitssprekenden werden gedwongen te vertrekken en zich binnen de nieuwe grenzen van Duitsland te vestigen. (*noot van de vertaler*)
- 5 Bolte, Karl Martin/Kappe, Dieter/Neidhardt, Friedhelm: *Soziale Schichtung*, Opladen 1966.
- 6 Vester, Michael: Der Wohlfahrtsstaat in der Krise. Die Politik der Zumutungen und der Eigensinn der Alltagsmenschen. In: Schultheis, Franz/Schulz, Kristina (Hrsg.): *Gesellschaft mit begrenzter Haftung. Zumutungen und Leiden im deutschen Alltag*, Konstanz 2005, pp. 21-37, p. 27f.
- 7 Uit: Hradil, Stefan: Die Angst kriecht die Bürotürme hinauf... Gesellschaftliche Mitte und drohender Statusverlust in der 'Dienstleistungsgesellschaft'. In: Herbert-Quandt-Stiftung (Hrsg.), 26. Sinclair-Haus-Gespräch: *Die Zukunft der gesellschaftlichen Mitte in Deutschland*, Bad Homburg v. d. Höhe 2006, p. 34-43.
- 8 Neugebauer; Gero: *Politische Milieus in Deutschland*, Bonn 2007, pp 68-105
- 9 Wiedemann, Günther M.: 'Die deutsche Mittelschicht bröckelt', *Kölner Stadt-Anzeiger* van 31 maart 2008. Siehe auch: 'McKinsey-Studie: Deutschlands Mittelschicht rutscht ab', *Süddeutsche Zeitung* van 28 juli 2008. Ferner: Beise, Marc: 'Mittelschicht in Deutschland. Und was wird aus uns?', *Süddeutsche Zeitung* van 15 juni 2008
- 10 Zie de veelomvattende studie van de Quandt-Stiftung: Herbert-Quandt-Stiftung (Hrsg.): *Zwischen Erosion und Erneuerung. Die gesellschaftliche Mitte in Deutschland*. Ein Lagebericht, Bad Homburg v. d. Höhe 2007.
- 11 Krohn, Philipp: 'Die Mittelschicht schrumpft', *Frankfurter Allgemeine Zeitung* van 26 juli 2008.
- 12 Grabka, Markus M./Frick, Joachim R.: Schrumpfende Mittelschicht – Anzeichen einer dauerhaften Polarisierung der verfügbaren Einkommen? In: *Wochenbericht* Nr. 10/2008 van het Deutschen Institutes für Wirtschaftsforschung, Nr. 10/2008, pp. 101-108.
- 13 Ibid.
- 14 Werding, Martin: 'Wie ging es aus gold. Der Boom der Nachkriegsjahrzehnte war eine historische Ausnahme', *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung* van 20 juli 2008.
- 15 Werding, Martin: Veränderungen auf dem Arbeitsmarkt und ihre Auswirkungen auf die gesellschaftliche Mitte. In: Herbert-Quandt-Stiftung (Hrsg.), 26. Sinclair-Haus-Gespräch: *Die Zukunft der gesellschaftlichen Mitte in Deutschland*, Bad Homburg v. d. Höhe 2006, pp 44-59.
- 16 Köcher, Renate: Aufstiegshoffnungen und Abstiegsängste. In: Kauder, Volker/Von Beust, Ole (Hrsg.): *Chancen für alle. Die Perspektive der Aufstiegs-gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2008, pp. 36-44, p. 41. Zie ook: Köcher, Renate: 'Das Bewusstsein der Mittelschicht', *Frankfurter Allgemeine Zeitung* van 15 juli 2008
- 17 Hradil, Stefan: Anmerkungen zu einer erstarrenden Gesellschaft. Sozialer Auf- und Abstieg in Deutschland. In: Kauder, Volker/Von Beust, Ole (Hrsg.): *Chancen für alle. Die Perspektive der Aufstiegs-gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2008, pp. 22-35.

- 18 Köcher, Renate: Aufstieghoffnungen und Abstiegsängste. In: Kauder, Volker/Von Beust, Ole (Hrsg.): *Chancen für alle. Die Perspektive der Aufstiegs-gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2008, pp.36-44, p. 41
- 19 Diskussiebijdrage van Paul Nolte. Die gesellschaftliche Mitte unter Druck? 'Herausforderungen in Zeiten der Globalisierung – Handlungsmöglichkeiten der Politik'. In: Herbert-Quandt-Stiftung (Hrsg.), 26. Sinclair-Haus-Gespräch: *Die Zukunft der gesellschaftlichen Mitte in Deutschland*, Bad Homburg v. d. Höhe 2006, pp 60-83, p.79
- 20 Henry-Huthmacher, Christine/Borchard, Michael (Hrsg.): *Eltern unter Druck. Selbstverständnisse, Befindlichkeiten und Bedürfnisse von Eltern in verschiedenen Lebenswelten*. Eine sozialwissenschaftliche Untersuchung von Sinus Sociovision in opdracht van de Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Stuttgart 2008.
- 21 Borchard, Michael: Veränderte Lebensstile als Herausforderungen für die Aufstiegs-gesellschaft: Die Rolle von Eltern und Familien. In: Kauder, Volker/Von Beust, Ole (Hrsg.): *Chancen für alle. Die Perspektive der Aufstiegs-gesellschaft*, Freiburg im Breisgau 2008, S. 74-84.
- 22 Voor de definitie zie: *Das Institut für Mittelstandsforschung*, Bonn 2008.
- 23 Zie daarvoor: Homepagina van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/index_de.htm.
- 24 Zie <http://www.bvmw.de/bund/home.html>
- 25 Jaarbericht 2008: "Wachstumsimpluse setzen – Reformerfolge nicht verspielen", Arbeitsgemeinschaft Mittelstand, <http://www.arbeitsgemeinschaft-mittelstand.de/>.
- 26 Zie: Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, Schlaglicht der Wirtschaftspolitik, April, Berlin 2008.
- 27 Röhl, K.H.: *Wie kommt der Bürokratieabbau voran?*, Analyse und Argumente, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin 2008.
- 28 Baring, Arnulf: 'Auf die Barrikaden', *Frankfurter Allgemeine Zeitung* van 19 November 2002.
- 29 zie noot 19, p.83.
- 30 Over Röpke zie: Hennecke, Hans Jörg: *Wilhelm Röpke. Ein Leben in der Brandung*, Stuttgart 2005.
- 31 Röpke, Wilhelm: *Civitas humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*, Bern/Stuttgart 1979, p. 223.